ҚАРДОШ ТИЛЛАР ЎРТАСИДАГИ БАДИИЙ ТАРЖИМАДА ЛИСОНИЙ ЯҚИНЛИК ВА ПОЭТИК МУВОФИҚЛИК

Нурсейтов Данияр Милесович
Қорақалпоқ давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада қардош тиллар ўртасидаги бадиий таржимада лисоний яқинлик ва поэтик мувофиқлик муносабати жаҳон, турк, ўзбек, қорақалпоқ ва туркман тадқиқотчилари қарашлари асосида ўрганилади. Эквивалентлик, адекватлик, контекстуал маъно, миллий-маданий мазмун ва шеърий шаклнинг функционал хусусиятлари ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: қардош тиллар, бадиий таржима, шеърий таржима, эквивалентлик, адекватлик, поэтик мувофиқлик, контекстуал маъно, таржимон маҳорати

Бадиий таржима миллий адабиётлар ўртасидаги муносабатларни таъминловчи ижодий фаолият бўлиб, унда муайян тилда яратилган асарнинг мазмуни, образли тафаккури ва эстетик хусусиятлари бошқа тил воситаларида қайта ифодаланади. Бу жараёнда таржимон аслиятнинг луғавий таркиби билангина эмас, балки унинг жанрий табиати, поэтик қурилиши, миллий-маданий асослари ҳамда муаллифнинг индивидуал услуби билан муносабатга киришади. Шунинг учун бадиий таржима назарияси лингвистик, адабий-эстетик ва маданий омилларнинг ўзаро алоқасини қамраб олади.

Қардош тиллар ўртасидаги бадиий таржима мазкур омилларнинг ўзига хос муносабати билан ажралиб туради. Тилларнинг тарихий-генетик яқинлиги, умумий лексик қатлам ва грамматик қурилишдаги муштараклик таржима учун муайян қулайликлар яратади. Айни пайтда шаклан ўхшаш бирликларнинг маъно кўлами, услубий вазифаси ва маданий ассоциациялари фарқланиши мумкин. Бинобарин, қардош тиллардаги таржима муаммосини фақат тиллараро ўхшашлик асосида тушунтириб бўлмайди. Унинг моҳияти

лисоний муштаракликдан фойдаланган ҳолда аслиятнинг бадиий ўзига хослигини қайта яратишда намоён бўлади.

Мақоланинг мақсади қардош тиллар ўртасидаги шеърий таржимада лисоний муштараклик ва поэтик вазифа муносабатини назарий жиҳатдан очиб беришдан иборат.

Олим Роман Якобсон таржиманинг лингвистик табиатини тушунтирар экан, “equivalence in difference”, яъни «фарқлиликдаги эквивалентлик» тушунчасини илгари суради [1, 233-б.]. Бу қараш турли тиллардаги ифодаларнинг ташқи бир хиллигидан кўра, улар орқали етказиладиган хабар муносабатини ўрганишга йўналтиради. Олим поэзия таржимаси масаласида “creative transposition” - «ижодий қайта ифодалаш» заруратини таъкидлайди Мазкур қарашдан келиб чиқиб, шеърий таржимада икки таҳлил даражасини ажратиш мумкин. Биринчи даражада аслиятдаги фикр, воқелик ёки ҳолатнинг тўғри етказилгани текширилади. Иккинчи даражада эса шу мазмуннинг образ, интонация, ритм ва композиция орқали ташкил этилиши ўрганилади. Шеър ҳақидаги ахборотни етказиш билан унинг бадиий таъсирини юзага келтирувчи воситаларни қайта яратиш ўзаро боғлиқ, аммо фарқли вазифалардир.

Олим Южин Найда формал ва динамик эквивалентликни фарқлаш орқали аслиятнинг шакл-мазмунига йўналиш билан таржима ифодасининг табиийлиги ўртасидаги муносабатни ёритади [2, 156 б.].

Шеърий таржимада табиийлик муҳим талаб бўлса-да, у муаллифнинг индивидуал ифодасини одатийлаштириш ҳисобига таъминланмаслиги керак. Аслиятдаги ғайриодатий бирикма таржимада содда баёнга айлантирилганда, матн тушунарлироқ бўлиши мумкин, аммо унинг образли зичлиги камаяди. Шунинг учун табиийлик ва муаллиф услубига мувофиқлик биргаликда баҳоланади. Олим Питер Ньюмарк семантик таржимани муаллифнинг индивидуал фикрлаш ва ифодалаш хусусиятларига йўналтирилган усул сифатида тушунтиради [3, 45–48 б.]. Мазкур ёндашув таржимада муаллифга

хос сўз танлови, синтактик қурилиш ва образлар муносабатини аниқлаш заруратини кўрсатади.

Қардош тиллардан таржимада сўзнинг танишлиги унинг маъносини англаш учун қулайлик яратади. Бироқ поэтик нутқда сўз маъноси луғатдаги изоҳ билан чекланмайди. У бошқа бирликлар билан боғланиш, кўчма маъно ва маданий ишоралар орқали кенгаяди. Олим Эбру Йенер Гўкшенли таржимон сўзнинг оддий маъноси билан матн ичидаги маъносини фарқлай олиши кераклигини таъкидлайди [4, 90 б.]. Бу талаб қардош тиллардаги таржимага татбиқ этилганда уч муносабатни ажратиш имконини беради: шаклий яқинлик – сўз ёки қурилманинг ташқи ўхшашлиги; контекстуал мувофиқлик – муайян матндаги маъноларнинг мос келиши; поэтик-функционал мувофиқлик – образ ва услуб яратишда ўхшаш вазифа бажарилиши.

Биринчи муносабатнинг мавжудлиги кейинги икки муносабатни ўз-ўзидан таъминламайди. Аксинча, шаклан фарқли ифода айрим ҳолатларда аслиятнинг поэтик вазифасини аниқроқ қайта яратиши мумкин. Профессор Ф.Сапаева Махтумқули шеърларининг қардош тиллардаги таржималарини ўрганиб, таржимон сўзларнинг талаффуз яқинлиги ёки шаклий мослигига алданиб қолмаслиги кераклигини таъкидлайди [5, 32 б.]. Бу кузатиш лисоний яқинликнинг икки томонлама хусусиятини кўрсатади: у маънони англашни енгиллаштириши, шу билан бирга, уни етарлича текширмасдан қабул қилишга ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Шу ўринда сохта эквивалентлик, контекстуал маънони нотўғри танлаш ва поэтик вазифанинг ўзгаришини фарқлаш зарур. Сохта эквивалентлик шаклан яқин, маъноси фарқли бирликлар муносабатини англатади. Контекстуал хатода сўзнинг мавжуд маъноларидан матнга мос келмагани танланади. Поэтик вазифа ўзгарганда эса луғавий маъно сақланиши мумкин, бироқ унинг образли ёки ҳиссий хусусияти бошқача ифодаланади. Бундай фарқлаш таржимадаги ҳар қандай тафовутни бир хил сабаб билан изоҳлашдан

сақлайди. Шунингдек, таржима ечимларини аниқ далиллар асосида баҳолашга ёрдам беради.

Қардош халқларда умумий маданий белгиларнинг мавжудлиги ҳар бир миллий образнинг бир хил англанишини кафолатламайди. Бир предмет ёки ҳодиса турли адабий контекстларда хотира, қадрият, айрилиқ, Ватан ёки инсон тақдири билан боғлиқ турлича маъно ҳосил қилиши мумкин. Шу сабабли миллий бирлик таржимасида унинг номланиши билан бирга, асардаги вазифаси ҳам текширилади.

Тадқиқотчи Г.Сейтниязова бадиий таржимада сўз маъноси, бадиий ўзига хослик ва тасвирлаш усулини етказиш вазифаларини ўзаро боғлиқ ҳолда кўрсатади [6, 30–31 б.]. Бу ёндашув образнинг предметли асосини сақлаш билан унинг ифода усулини қайта яратиш биргаликда баҳоланиши кераклигини англатади.

Ўзбек олимлари И.Ғафуров, О.Мўминов ва Н.Қамбаров шеър мусиқасини сўз жаранглаши, шакли ва маъноси бирлиги билан боғлайдилар [7, 197 б.]. Демак, қофия, такрор ва товуш уйғунлигини фақат ташқи белгилар сифатида текшириш етарли эмас. Улар муайян фикрни ажратиб кўрсатиши, лирик кечинманинг кучайишини таъминлаши ёки бандларни композицион жиҳатдан боғлаши мумкин. Шунга кўра, аслиятдаги қофиянинг таржимада айнан сақланиши муваффақиятнинг ягона белгиси бўла олмайди. Агар қофия учун танланган сўз образ маъносини бузса, шаклий яқинлик семантик номувофиқликка олиб келади. Қофия ўзгарган ҳолда унинг мазмунни кучайтириш вазифаси қайта яратилса, бу ечим функционал жиҳатдан асосли бўлиши мумкин.

Туркман олими А.Мәммедов бадиий асар таржимони адабиёт билан бирга фалсафа, психология ва мантиқни ҳам чуқур тушуниши зарурлигини таъкидлайди [8, 207 б.]. Бу фикр таржимон маҳоратини фақат икки тилни билиш билан чеклаш мумкин эмаслигини кўрсатади.

Умуман олганда, қардош тиллар ўртасидаги бадиий таржимада лисоний яқинлик муҳим имконият бўлиб, унинг самараси контекстни англаш ва поэтик вазифани қайта яратиш билан белгиланади. Сўзларнинг ташқи ўхшашлиги маъно, услуб ва маданий мазмун мувофиқлигининг тайёр далили бўла олмайди.

Жаҳон ва туркий тиллардаги тадқиқотларни қиёсий ўрганиш шеърий таржимада мазмун, образ, миллий хусусият ва шаклни ўзаро боғлиқ ҳолда баҳолаш заруратини кўрсатади. Шу асосда лексик муқобилликдан контекстуал маънога, ундан поэтик вазифага ўтувчи таҳлил тартиби таклиф этилди.

Адабиётлар

1. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // *On Translation* / Ed. R. A. Brower. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. - P. 232–239.
2. Nida E.A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. - Leiden: E. J. Brill, 1964. - X, 331 p.
3. Newmark P. *A* Textbook of Translation. - New York; London: Prentice Hall International, 1988. - 292 p.
4. Yener Gökşenli E. Şiir Çevirisinde Çeviri Kayıpları ve Eşdeğerlik Sorunları // İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi. - 2013, № 7. - S. 87–102.
5. Сапаева Ф.Д. Мумтоз шеърий матнларнинг қардош тилларга таржимаси муаммолари (Махтумқули шеърларининг ўзбек, қорақалпоқ ва озарбайжон тилларидаги таржималари мисолида): филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. - Тошкент, 2026. – 32 б.
6. Seytniyazova G.M. Zamanagóy qaraqalpaq shayırları shıǵarmalarınıń ózbekshe hám inglisshe kórkem awdarmalarında awdarmashı sheberligi: филология илмлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. - Нөкис, 2025. - 30–31 б.

7. Ғафуров И., Мўминов О., Қамбаров Н. *Таржима назарияси: ўқув қўлланма.* - Тошкент: Tafakkur-Bo‘stoni, 2012. - 216 б.
8. Mämmedow A. Magtymgulynyň mirasynyň Garagalpagystanda öwrenilişi. - Aşgabat: Ylym, 2021. - 280 sah.